

TINGET

VID KRAKASTENEN

Av kanslirådet, jur. d:r CURT ROHTLIEB, Djursholm

BLAND årets succéböcker måste utan tvivel andra delen av Frans G. Bengtssons historiska roman Röde Orm tillerkännas en hedersplats. Redan första delen väckte intresse ej blott ur rent litterär synpunkt, utan även för den inblick man fick i primitiv nordisk livs- och samhällsuppfattning. Det var ett vilt släkte med föga respekt för rätt eller moral, som frodades i skydd av sin egen styrka, och där fanns en impulsiv livslust, som ej grumlades av någon morgondag. Man bjöds på en kolossalmålning av fornnordiskt folkliv, i huvuddragen övertygande och slående. Kanske man dock saknade ett eller annat drag, som man gärna ville återfinna hos våra förfäder.

Nordens urgamla rättskultur — var kom den till synes? Våra berömda landskapslagar visa ju ett rättssamhälle med fasta traditioner; ofta tillägga vi även med stolthet och tillförsikt: med urgamla traditioner.

Ingenting är dock i själva verket urgammalt, och även om landskapslagarna ha sina rötter i årtusenden tillbaka, äro rötterna — däri lika all annan organisk växtlighet — mycket olika stammen och kronan.

Det samhälle, som beskyddades av romanens Harald Blåtand, en stamhövding för ett rätt dynamiskt välde, var ganska främmande för landskapslagarnas fasta folkvälde. I detta senare rådde en dömande tingsmenighet med en av menigheten vald bonde såsom häradshövding och folklig talesman. Men en djup känsla av ömsesidighetens förpliktande band fanns likväl på båda hållen, vilket är något helt annat än jämlikhet. Härskaren eller stamhövdingen, liksom husbonden i allmänhet, hade förpliktelser, som han ej kunde undandraga sig, både mot fria underhavande och mot trälar. Under vikingalivets jäsande tid voro väl alla slags övergrepp vanliga, men även om de nästan hörde till ordningen för dagen, erkändes vissa förpliktelser åtminstone såsom positiva grundsat-

ser. Och huru våldsamma händelsernas skiften än voro, trädde en drift att stadga och ordna samlivet i dagen. Upphöjd och föremål för allas blickar, kunde ingen härskare vara likgiltig för allas dom — och minst för eftervärldens. I de primitivaste samhällena finner folklivsforskaren städse de obönhörligaste sanktionerna, och vikingasamhället var en typisk övergångsform, moget för yttre impulser.

När Röde Orm i slutet av första delen lämnade det danska hovet, förföljd av sin kungliga herres vrede, och sökte en tillflykt i skogarna på gränsen mellan Skåne och Småland, ställde författaren i utsikt en fortsättning, som även måste betyda en ny miljö för vår hjältes livsföring. I andra delen föras vi till ett bondesamhälle, fjärran från det maktcentrum, som ännu utgjorde mera ett hot mot rättslivet än ett skydd. Man får veta, att bönderna från tre olika landskap — så bör man säga hellre än härader, Göinge, Varend och Finnveden — brukade samlas för att bilägga sina tvister vid Krakastenen nära landskapens gemensamma gräns. Där valdes tre nämnder såsom representanter för de tre landskapen, för att underhandla och råda i gemensamma frågor, varemot avgörandet fälldes av några som hövdingar med bördens och visdomens rätt erkända äldste. Detta stämmer väl ej så alldeles med de källor, som (visserligen från långt senare tid) vittna om tingsförfarandet, men författaren är i sin goda rätt att fingera ett tidigare stadium av utvecklingen och skildrar det med överlägsen konst.

Det är därvid två tvistefall, som målas både med drastisk humor och med kongenial inlevelse. I det senare avseendet får man väl göra ett viktigt förbehåll. När det primitiva sättet att tänka och känna allt för mycket skiljer sig från vårt, vore det lönlöst att i romanform söka återgiva forntiden autentisk. Varje författare diktar mer eller mindre in sin egen tankevärld i gångna tidens, och Frans G. Bengtsson gör så, när det passar honom, rätt frimodigt.

Den mest påfallande avvikelser från det rättshistoriskt autentiska gäller sättet att åstadkomma bevisning, när ett yrkande vid tinget framställts. För en nutidsmänniska är det självklart, att ett åtal exempelvis för dråp måste bevisas av den, som påstår dråpet. Men de gamla nordborna hade en helt annan uppfattning. Bevisningen lades på svaranden.

Bengtsson skildrar ingående ett mål om dråp, begånget vid själva tinget. D. v. s. slutet blir, att något dråp alls ej anses före-

ligga. Tinget inledes emellertid verkningsfullt med en del vilda magiska danser av traktens kvinnor kring Krakastenen, på vilken en åldrig hednapräst sitter. Med ett träkors höjt över huvudet nalkas då en kristen präst, den något rubbade magister Rainald, stenen, ivrig i sitt omvändelsenit. Under det därpå följande uppträdet, som skildras med dråplig festivitas, störtar hednaprästen ned från stenen och lyftes av de förfärade kvinnorna upp död. Vem bär skulden?

Bengtsson låter hövdingarna anställa vittnesförhör med kvinnorna — en självfallen följd, tycker väl varje läsare, av den anklagelse, som riktas mot magister Rainald. Först vittna kvinnorna enstämmigt, att magister Rainald slagit ihjäl hednaprästen med korset. Vittnesförhöret avlöper i livlig stegring. Men källorna giva uttryck åt en helt annan uppfattning om huru det skall gå till i ett sådant fall. Skånelagen, som visserligen i sin nu kända avfattning är ett par hundra år yngre, men som i denna del utan tvivel företräder den äldsta rätten, säger just om förfarandet i ett sådant fall: »Åtalas någon för dråp på annan man och nekar han för sig själv, men vidgår för sin träl, att denne gav den dräpte banesåret, give tre tolfter ed för sig själv och böte för sin träl som lagen är.»

Fallet är ju ej fullt analogt med händelsen vid Krakastenen, men det väsentliga är, att den tilltalade, utan att något bevis om brottet förebringas, måste freda sig med edgärdsmän, här ej mindre än »tre tolfter», 36 stycken, som kunna fria honom genom edgång, att han är oskyldig. Kan ej nödigt antal edgärdsmän uppbringas, betraktas den tilltalade såsom skyldig. Visserligen medgives i enstaka andra fall vittnesbevisning, men därvid rör det sig om undantag, ofta av påtagligt yngre ursprung och tillkomna under inflytande av kyrklig rätt, alltså tillhöriga en annan begreppssfär än edgärdsmännen. Dessa nämnas däremot flitigt i alla våra landskapslagar. Under senare medeltiden trängde den nyare uppfattningen igenom, och Olaus Petri finner kärandens bevisskyldighet självklar. Det vore en lockande uppgift att analysera skilnaden i själva sinnesbeskaffenheten i den äldre och den senare medeltiden, men här må blott anmärkas, att redan väckande av talan vid tinget var så betungande och riskabelt, att en viss presumtion till förmån för anklagelsen kunde anses föreligga.

En författare måste ofta nog känna sig stå i ett kinkigt dilemma. Finner han sig förpliktad att återge det historiskt riktiga, måste han i sin berättelse infoga långrandiga förklaringar, som fördärva

poängen. Och moderniserar han handlingen och dess motiv, riskerar han ovett av de facklärd. Bengtsson tar den risken med lätt hjärta.

Efter vittnesmålet av de dansande kvinnorna blir domen, att magister Rainald skall dö. Men på vilket sätt? Endast uråldrig sedvänja kan avgöra dödssättet. Nordbornas djupa respekt för hävdvunnen rätt såsom skydd mot överilad dom är ju ett tack-samt ämne för litterär behandling och målas träffande av Bengtsson i debatten om straffet. Hånfullt frågar den äldste av hövdingarna en yngre kollega härom, och hånfullt avvisas dennes svar. Nej, det rätta straffet, känt av blott den äldste i laget, är att spetsa den dömd med ansiktet uppåt på 20 spjut, nedstuckna med skaften i marken. Berättaren väcker här en misstanke, att det är en smula humbug med denna uråldriga tradition. Gubbvälde förutsätter kritiklöshet. Många heliga riter torde vara rena improvisationer i vällovligt syfte. Vem vågar offentligen bestrida vad den äldste av folket säger vara ett av ålder helgat bruk?

Emellertid vänder sig bladet. Rainald har intet emot martyrdöden, tvärtom, han är begeistrad. Men de kvinnor, som vittnat mot honom, bli snopna. De hade hoppats på en dom, som gav honom i deras våld; en präst med heligare kraft i kunde de ej tänka sig. De återkalla sitt fällande vittnesmål. Tvivel bland tingsmenigheten! Men enstämmigt försäkra kvinnorna, att de kunde tala sanning lika väl som någon annan, »när de bara visste vad det tjänade till». De få sin vilja fram och fria den redan fällde. Rainald blir deras präst; om hans trolldomsförmåga hyser ingen något tvivel, och hans auktoritet härvidlag lider ej intrång av att han dömes till träl hos kvinnorna. Psykologien är säkerligen en fullträff både vad vittnen och domare angår.

Det andra målet, som förekom vid det celebra tinget vid Krakastenen, gällde kvinnorov. Drastiskt skildras det först, huru det gick till när en änka och två ungmör, som förvillat sig i skogen, mottagas i en jordkula, där två unga utterjägare övernatta. Änkan blir, efter en saftig ordväxling, körd på dörren och morgonen därpå följa de båda unga kvinnorna mer eller mindre frivilligt — absolut utan yttre tvång — sina nya män. För en nutida läsare står det klart, att om kvinnorov kan det ej vara fråga. Men för de gamla nordborna ställde sig saken annorlunda. Änkan, som haft de två unga kvinnorna i sin vård, hade med våld blivit skild från dem. Kvinnorovet var ett brott mot henne och kvinnornas fränder, främst deras fäder. Det måste sonas med böter till fä-

derna, oavsett om de rövade kvinnorna voro komna till myndig ålder och förklarade sig aldrig så nöjda med sin nya ställning som hustru och mor. Änkans klagan avfärdas i detta fall något vårdslöst, vilket säkerligen kommer mycket nära den historiska sannolikheten. Böterna till kvinnornas fäder fixeras i romanen till tredubbelt brudköp, och brudköpets belopp är bestämt av traditionen, som de äldste få tolka under godtrogen beundran från de mindre kunniga. Fördelningen av böterna hotar emellertid att äventyra hela förlikningen, och att skildringen härav står i toppklass kan bestyrkas även av källornas vittnesbörd.

Om böter finnas nämligen många utförliga stadganden i Skånelagen, därvid gärningsmannen och hans fränder betraktas såsom gemensamt ansvariga. Vid dråp t. ex. skall gärningsmannen först böta en bötesdel av sitt eget och sedan samla sina fädernefränder, som skola överväga, huru många de äro, som skola böta en bötesdel och vad som tillkommer var och en av dem att böta. »Broder böte mest och brorson hälften mindre och efter som frändskapen går allt fjärmare, så bliva böterna hälften mindre ända tills det blir en örtug. Sedan må det ej bliva mindre. När fädernefränderna hava gjort så, då göre mödernefränderna sammalunda. Finnes broder, då böte han hälften med mödernefränderna. Så ock en frände, som på båda sidor har skyldskap med dråparen, han böte halva böter åt varje sida, som sagt är.» Lagen fortsätter med än mer detaljerade föreskrifter, som dock kunna förbigås, då böterna vid Krakastenen kommo att fördelas på något annat sätt.

Ättesamhällets organisation var utan tvivel ganska effektiv, och den skyldige fick nog kraftiga känningar av gärningens följder från de motvilligt betalande fränderna. Och den omständliga köpslagan, som måste ha ägt rum vid erläggandet av böter, skildras levande, med finurliga inpass av advokatorisk art å ömse håll. Frikostighet och snålhet i lämplig blandning resultera i en förlikning, som de gamla vid tinget prisa, men som i det hela vållar besvikelse hos de skådelystna. Tingsmenighetens missnöje får kraftiga uttryck, när det visar sig, att allt avlöper fredligt — ett misslyckat ting, nästan utan blodsutgjutelse eller annat uppiggande skådespel! Den flödande vältaligheten från de gamla och lagkloka var självfallet ej tillräcklig ersättning. Blott ett envig vid hela tinget förekom, då verkligen annan utväg visat sig ogörlig. Men därvid betedde sig kämparna så oskickligt, att de båda två genast rände värjorna igenom varandra. Striden blev utan spänning, och »ingen fick något nöje av denna kamp». Episoden

spelar tydligen ett gott stycke för landskapslagarnas tid, då kristendom och fredliga vanor trängt betydligt mera igenom.

Gätfullt måste man emellertid anse det vara, att Bengtsson låter en verklig nämnd för varje flock, virdar, göingar och finnevedingar, väljas vid tingets början och figurera såsom fast institution vid tinget. Enligt alla kända källor härrör nämnden i vår bemärkelse från en långt senare tid. Avgörandet vid tingen trädfades enligt landskapslagarna av tingsmenigheten, vilkens vilja — mer eller mindre fritt — tolkades av häradshövdingen. Motiven för berättarens frihet från de historiska vittnesbördens utsago må här lämnas åsido. Kanske uppnås en bättre dramatisk verkan genom att helt anakronistiskt låta nämnden uppträda i stället för den oorganiserade massan.

Huru fritt får en författare handskas med det historiska stoffet? Frågan har debatterats av lärd och lekt. Den stränga historikern har sitt svar parat. Allmänheten får ej vilseledas! Allmänheten själv är så mycket mera tolerant. Men även stränga smakdomare ha förklarat det historiskt riktiga för alldeles likgiltigt, om blott författaren av sitt syfte känner sig manad att omstöpa stoffet. Den skapande fantasin skulle alltså få handskas med verkligheten efter subjektivt godtycke. Ja, det är väl tycke och smak. Men kan man verkligen framställa exempelvis Karl XII såsom en nöjd och lycklig familjefar i kretsen av barn och barnbarn? För varje läsare, som vid hjältekonungens namn fäster någon bestämd föreställning, uppstår naturligen då en kontamination, som fördärvar det av författaren avsedda intrycket. Den historiskt givna bilden kan aldrig helt skjutas åsido, och den skapande fantasin får finna sig i vissa gränser.

En så kräsen författare som Thomas Mann har dock i sin berömda romancykel »Joseph und seine Brüder», där han hopar arkaiska namn och detaljer samt på allt sätt söker frambesvärja bilden av patriarkernas tid, låtit dessa skåda ut över grönskande *majsfält*, utan att besinna proveniensens av den långt efter Kolumbus inkomna majsplantan. Intrycket blir onekligen en smula komiskt — varför ej lika väl låta dem röka pipa? Som ursäkt kan måhända anföras, att Thomas Mann i orienten gjort sig så förtrogen med det nutida landskapet och miljön, att han ej kunnat frigöra sig från bilden av traktens majsfält. Många tro ju, säkerligen även Mann, att i Österlandet allt är sig likt sedan årtusenden. Anakronismen är här fullständigt onödig och onekligen rätt störande. Bengtssons anakronismer äro då vida bättre motiverade.